

NOBLE
EDUCATION
PUBLISHER

PKP

PUBLIC
KNOWLEDGE
PROJECT

OJS

OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

Buddho Journal

<https://so13.tci-thaijo.org/index.php/Buddho>

ISSN: 3057-1200 (ONLINE)

Study And Analysis of The Practices of Bodhisattvas Between Mahayana and Theravada Traditions

ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ระหว่างมหายาน
กับเถรวาท

Author & Corresponding Author*

1. Phramaha Phongsathon Khematharo Trisuwan*

พระมหา พงศธร เขมธโร ตรีสุวรรณ์

Affiliation:

1. Ecclesiastical School Chief Monk, Mueang Loei Province, Thailand.

สำนักเรียนเจ้าคณะจังหวัดเมืองเลย

Email: Phongsathon@gmail.com

Article history:

Received: 16/06/2025 Revised: 10/07/2025

Accepted: 25/08/2025 Available online: 30/09/2025

How to Cite:

Trisuwan, P. (2025). Study And Analysis of The Practices of Bodhisattvas Between Mahayana and Theravada Traditions. *Buddho*, 4(3), 21-37.

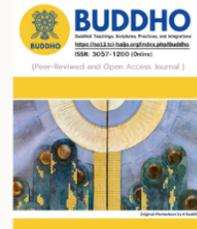

BUDDHO

Buddhist Teachings, Scriptures, Practices, and Integrations

<https://so13.tci-thaijo.org/index.php/Buddho>

ISSN: 3057-1200 (Online)

Academic Articles

Study And Analysis of The Practices of Bodhisattvas Between Mahayana and Theravada Traditions

Phramaha Phongsathon Khematharo Trisuwan*

ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ระหว่างมหายานกับเถรวาท

พระมหา พงศธร เขมธโร ตรีสุวรรณ์*

Abstract

This academic article aims to analyze the profound practice of the Bodhisattva, which is considered a central essence of Buddhism in both the Mahāyāna and Theravāda traditions. It focuses on understanding the noble ideal of selfless dedication to the welfare of all sentient beings, alongside the perfection of virtues (pāramī pāramitā) and meditative concentration (samādhi). In addition, it seeks to develop an innovative approach to practice that leads to peace and well-being for both the individual and society.

The findings revealed that the practice approaches of bodhisattvas in Mahayana and Theravada share a common foundation in their primary goal: attaining Buddhahood and benefiting all sentient beings. However, they differ in emphasis, reflecting each tradition's path. Mahayana focuses on cultivating the awakened mind (Buddha-mind) to assist others even before attaining Nirvana, guided mainly by the Six Paramitas generosity morality patience effort concentration and wisdom. In contrast Theravada emphasizes the continuous practice of the Ten Paramis over many lifetimes until attaining Buddhahood, after which one fully assists all beings. Both traditions agree that concentration (samadhi) is a fundamental basis for wisdom and compassion, but they differ in its application. Mahayana stresses concentration to realize emptiness (sunyata) and integrate it with great compassion (mahakaruna), whereas Theravada emphasizes concentration to perceive reality as it is and to relinquish the self (anatta). This study leads to the development of the "Integration Model of Paramis Samadhi Compassion (BIPM),"

which connects the setting of resolve, the practice of paramis, and meditation with the practical application of compassion. The model aims to create a balanced harmony between inner spiritual development and concrete social altruism in a sustainable and effective manner.

Keywords: Practice, Bodhisattva, Mahayana, Theravada

บทคัดย่อ

บทความวิชาการมีวัตถุประสงค์ มุ่งเน้นวิเคราะห์ความลึกซึ้งแห่งการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ อันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งในสายมหายานและเถรวาท โดยเน้นการทำความเข้าใจอุดมคติอันสูงส่งของการอุทิศตนเพื่อสรรพสัตว์ ควบคู่กับการบำเพ็ญคุณธรรมและสมาธิให้ถึงพร้อม และนำมาสู่การสร้างนวัตกรรมในการพัฒนาเพื่อการปฏิบัติให้เกิดความสันติสุขของตนเองและสังคม

ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในมหายานและเถรวาทมีรากฐานร่วมกันคือการมุ่งบรรลุพระโพธิญาณและเกื้อกูลสรรพสัตว์ แต่แตกต่างกันในจุดเน้น โดยมหายานมุ่งปลูกฝังจิตแห่งการตื่นรู้เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นแม้ยังไม่บรรลุนิพพาน ด้วยการใช้หลักบารมี 6 เป็นแนวทางหลัก ขณะที่เถรวาทมุ่งบำเพ็ญทศบารมีอย่างต่อเนื่องหลายชาติภพจนบรรลุพระพุทธานุภาพแล้วจึงช่วยสรรพสัตว์อย่างเต็มที่ ทั้งสองนิกายเห็นพ้องว่าสมาธิเป็นรากฐานของปัญญาและกรุณา แต่มหายานเน้นการใช้สมาธิเพื่อเข้าถึงความว่างและบูรณาการกับมหากรุณา ส่วนเถรวาทเน้นการใช้สมาธิเพื่อเห็นตามความเป็นจริงและละอึดตา ผลการศึกษานำไปสู่การพัฒนา “โมเดลการบูรณาการบารมี สมาธิ กรุณา (BIPM)” ซึ่งเชื่อมโยงการตั้งปณิธาน การบำเพ็ญบารมี และการฝึกสมาธิเข้ากับการนำกรุณาสู่การปฏิบัติจริง เพื่อสร้างสมดุลระหว่างความเจริญทางธรรมภายในกับการเกื้อกูลสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: การปฏิบัติ, พระโพธิสัตว์, มหายาน, เถรวาท

บทนำ

พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งปัญญา มิได้มุ่งหมายเพียงให้ผู้ปฏิบัติหลุดพ้นจากทุกข์เฉพาะตนเท่านั้น แต่ยังยกย่องการอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของหมู่สัตว์ทั้งหลายเป็นอุดมคติสูงสุด ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มสังยุตตนิกาย พระสุตตรว่าด้วยโพธิจิต (สังยุตตนิกาย, ชั้นธรวารวรรค, ข้อ 9) ซึ่งกล่าวถึงโพธิจิตที่มีความตั้งใจบรรลุพุทธานุภาพเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ (พระไตรปิฎก, 2534) แนวทางการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์จึงเป็นสะพานเชื่อมระหว่างการพัฒนาจิตภายในกับการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์, 2540) แนวคิดเรื่อง “พระโพธิสัตว์” มิได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ของความเมตตาและการเสียสละ แต่เป็นแก่นกลางของการปฏิบัติธรรมที่สะท้อนถึงความมุ่งมั่นอันสูงส่งในการเกื้อกูลสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง (พระไพศาล วิสาโล,

2556) ความหมายของโพธิสัตว์มิใช่เพียงผู้ที่ตั้งใจจะบรรลुพระพุทธรูปเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้ที่อุทิศชีวิตเพื่อผู้อื่นอย่างไม่มีเงื่อนไข ซึ่งเป็นอุดมคติที่ลึกซึ้งและทรงพลังในทางจริยธรรมและจิตวิทยาเชิงพุทธ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2548) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในบริบทของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน จะพบว่าการตีความและการปฏิบัติตามแนวทางของพระโพธิสัตว์มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในด้านเป้าหมาย วิธีการ และบทบาทของผู้ปฏิบัติ (พระไพศาล วิสาโล, 2553) ความแตกต่างนี้มีมิใช่เพียงเรื่องของนิกาย แต่สะท้อนถึงมิติทางปรัชญาและวัฒนธรรมที่หล่อหลอมแนวคิดของโพธิสัตว์ให้มีลักษณะเฉพาะในแต่ละสายการปฏิบัติ (สำนักเรียนบาลีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2561) ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นคือ การขาดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและรอบด้านเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในทั้งสองนิกาย โดยเฉพาะในบริบทของการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งมักเน้นเพียงความแตกต่างเชิงโครงสร้าง โดยละเลยมิติของเจตนา ความหมายภายใน และผลกระทบต่อผู้ปฏิบัติและสังคมโดยรวม อีกทั้งยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับบทบาทของสมาธิในกระบวนการบำเพ็ญบารมี ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาจิตให้มั่นคงและเปิดกว้างต่อทุกข์ของผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์, 2540) การศึกษาค้นคว้าจึงเกิดจากความต้องการที่จะเปิดพื้นที่แห่งการสนทนาและการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสองนิกาย มิใช่เพื่อเปรียบเทียบในเชิงที่เหนือกว่าหรือด้อยกว่า แต่เพื่อค้นหาความหมายร่วมที่สามารถหลอมรวมเป็นแนวทางการปฏิบัติที่สมดุลและเป็นประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติในยุคปัจจุบัน (พระไพศาล วิสาโล, 2559) การศึกษานี้จึงมุ่งเน้นการวิเคราะห์เชิงลึกถึงแก่นของแนวคิดโพธิสัตว์ โดยเฉพาะในด้านโพธิจิต การบำเพ็ญบารมี และสมาธิ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่หล่อหลอมจิตใจของผู้ปฏิบัติให้มีความมั่นคง เมตตา และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์, 2548)

บทบาทของสมาธิ ทั้งสองนิกายต่างเห็นว่าสมาธิเป็นฐานรากของปัญญาและกรุณา แต่ในมหายาน สมาธิถูกใช้เพื่อเข้าถึง “ความว่าง” (*śūnyatā*) และผสมผสานกับมหากรุณา เช่น การเจริญเมตตาภาวนา (*mettā bhāvanā*) และการฝึกตงเลน (Tonglen) เพื่อเปิดใจรับทุกข์ของผู้อื่นและส่งมอบความสุขกลับไป ส่วนในเถรวาท สมาธิเป็นเครื่องมือให้เกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริง (*yathābhūtam*) และละอิตตา ผ่านการพิจารณาขั้นห้าและหลักอนัตตา ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค (ส.ข. 16/59/97) และในวิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายอย่างละเอียดถึงการฝึกสมาธิจากขั้นต้นจนถึงขั้นสูง (วิสุทธิมรรค, 1/609) ซึ่งเป็นฐานของการเจริญปัญญาและบารมี (พระไตรปิฎก, 2534)

ความสำคัญของการศึกษาประเด็นนี้อยู่ที่การทำความเข้าใจรากฐานร่วมและความแตกต่างของแนวทางโพธิสัตว์ในมหายานและเถรวาท เพื่อนำมาสร้างองค์ความรู้ที่สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในสังคมยุคปัจจุบัน ปัญหาสำคัญในยุคนี้คือ การปฏิบัติธรรมที่มุ่งแต่ความสงบภายในโดยขาดมิติของการเกื้อกูลผู้อื่น หรือในทางกลับกัน การทำงานเพื่อสังคมที่ขาดการฝึกฝนจิตใจอย่างมั่นคง การบูรณาการสองมิติให้สมดุลจึงเป็นความท้าทายที่สำคัญ (Sharf, 2014). การศึกษานี้จะเสนอเนื้อหาอย่างครอบคลุม ทั้งในด้านอุดมการณ์ ปณิธาน การฝึกสมาธิ และการ

ดำเนินชีวิตในโลกียะ โดยเปรียบเทียบแนวคิดของโพธิสัตว์ในมหายานและเถรวาทอย่างละเอียด พร้อมเชื่อมโยงกับ คัมภีร์สำคัญของทั้งสองสาย เพื่อนำเสนอภาพรวมที่ลึกซึ้งและเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมต่อไป

แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาหายน

ในพุทธศาสนาหายน แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ถือเป็นแก่นสำคัญของการปฏิบัติและจริยธรรม พระโพธิสัตว์หมายถึงบุคคลผู้มีปณิธานแน่วแน่ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์และการพ้นทุกข์ของสรรพสัตว์ทั้งปวง โดยมีได้มุ่งหมายเพียงการเข้าถึงนิพพานอย่างสงบเฉพาะตนเท่านั้น แนวคิดนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่คำว่า "โพธิจิต" (Bodhicitta) ซึ่งหมายถึงจิตแห่งความตื่นรู้และความตั้งใจแน่วแน่ที่จะบรรลुพระโพธิญาณ เพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากทุกข์อย่างไม่มีเงื่อนไข

การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ครอบคลุมการบำเพ็ญบารมีตามแนวทางที่เรียกว่า "บารมี 6" หรือ "บารมี 10" ประกอบด้วย ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ และปัญญา และในบางสายยังเพิ่มบารมี อุเบกขา อธิษฐาน สัจจะ และเมตตาเข้าไปด้วย โดยบารมีเหล่านี้เป็นคุณธรรมที่พระโพธิสัตว์ต้องเพียรบำเพ็ญเพื่อเสริมสร้างปัญญาและความกรุณาอย่างสมดุล

ลักษณะเด่นของพระโพธิสัตว์ในมหายาน คือ ความเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น โดยยังไม่เข้าสู่ นิพพานจนกว่าสรรพสัตว์จะพ้นทุกข์ รวมถึงการปฏิบัติที่สัมพันธ์และมีบทบาทต่อสังคม เช่น การช่วยเหลือและการโปรดสัตว์อย่างต่อเนื่อง พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวาง ได้แก่ พระอวโลกิเตศวร (หรือพระแม่กวนอิม), พระมัญชุศรี, พระสมันตภัทร และพระตารา เป็นต้น โพธิจิตถือเป็นหัวใจสำคัญของการปฏิบัติในแนวโพธิสัตว์ โดยแบ่งออกเป็นสองมิติ ได้แก่

1. คติโพธิจิต (Aspirational Bodhicitta) คือเจตนารมณ์หรือความตั้งใจแน่วแน่ที่จะบรรลุพุทธภูมิ เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์

2. ปฏิบัติโพธิจิต (Engaged Bodhicitta) คือการปฏิบัติอย่างจริงจังตามเจตนารมณ์นั้น ด้วยการบำเพ็ญบารมีและการช่วยเหลือสัตว์โลกอย่างเป็นรูปธรรม (Dalai Lama, 1995; Śāntideva, trans. 1997)

โพธิจิตจึงมิใช่เพียงความตั้งใจในระดับแนวคิด แต่เป็นพลังทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมชีวิตของผู้ปฏิบัติให้ดำรงอยู่บนเส้นทางแห่งความเสียสละ ความเพียร และความเมตตาอย่างต่อเนื่อง แม้ในเถรวาทจะไม่มีกรกล่าวถึงคำว่า "โพธิจิต" อย่างชัดเจน แต่แนวคิดดังกล่าวปรากฏในรูปแบบของการตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์ เช่น กรณียของพระโพธิสัตว์สิทธัตถะที่ทรงตั้งปณิธานต่อพระพุทธเจ้าที่ปึงกรเพื่อบรรลุพุทธภูมิในอนาคต (ขุ.พุทธ. 73/2/1) การตั้งปณิธานนี้จึงถือเป็นพันธะทางจิตวิญญาณที่กำหนดทิศทางชีวิตของพระโพธิสัตว์ในหลายภพชาติ โดยมีโพธิจิตเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญให้ดำเนินเส้นทางแห่งความเพียรและความเสียสละอันยาวนาน นอกจากนี้ ในคัมภีร์ขุ

ทกนิกาย ชาตก และคัมภีร์คาริยาปิฎก ยังแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีในรูปแบบต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ เช่น การเสียสละบุตรภรรยาในเวสสันดรชาตก หรือการบำเพ็ญขันติและสัจจะในชาติอื่น ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้มีรากฐานมาจากจิตแห่งโพธิ (โพธิจิต) ที่มุ่งมั่นเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น (คาริยาปิฎก, ชุ.ชา. 28/1-300) ด้วยเหตุนี้ โพธิจิตจึงถือเป็นแก่นกลางของการปฏิบัติในแนวทางโพธิสัตว์ เป็นจิตที่รวมเอาความกรุณา ความกล้าหาญ และปัญญาเข้าไว้ด้วยกัน เป็นพลังที่ไม่ยอมจำนนต่อความทุกข์ของโลก หากแต่ยืนหยัดเพื่อเปลี่ยนแปลงด้วยการฝึกฝนตนเองและการช่วยเหลือผู้อื่นอย่างไม่หวั่นไหว

ในยุคปัจจุบัน แนวคิดโพธิจิตสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติธรรมให้มีความมั่นคง เปิดกว้างต่อทุกข์ของผู้อื่น โดยไม่แยกตนเองออกจากสังคม แต่หลอมรวมการพัฒนาตนกับการเกื้อกูลผู้อื่นอย่างสมดุล ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างสันติสุขทั้งภายในและภายนอกสังคม

แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท

ในพุทธศาสนาเถรวาท แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ (Bodhisatta) หมายถึงบุคคลที่มีเจตนาปรารถนัตถังจิตอธิษฐานเพื่อบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณในอนาคต โดยมุ่งหมายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ พระโพธิสัตว์ผู้ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะกลายเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์สุดท้ายก่อนการตรัสรู้ของพระองค์เอง (Gombrich, 2006) แนวคิดนี้สะท้อนภาพลักษณ์ของผู้บำเพ็ญบารมีอย่างยาวนานและเสียสละ เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ทั้งปวง หลักฐานเชิงประวัติศาสตร์และคัมภีร์ในเถรวาท เช่น ชาตก และ พุทธวงศ์ ได้บันทึกเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ที่สะท้อนถึงกระบวนการฝึกฝนบารมีทั้ง 10 ประการ (dasa pāramitā) ได้แก่ ทาน ความเพียร ศีล เป็นต้น ซึ่งต้องดำเนินการเป็นเวลายาวนานนับอสงไขย (Bodhi, 1999) การบำเพ็ญบารมีนี้เป็นการเตรียมความพร้อมสำหรับการตรัสรู้ในอนาคตอย่างมั่นคง อย่างไรก็ตาม ในระบบความเชื่อของเถรวาท พระโพธิสัตว์มิใช่เป้าหมายหลักของพุทธบริษัททั่วไป โดยกลุ่มพุทธบริษัทส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปที่การบรรลุอรหัตผล ซึ่งหมายถึงการดับทุกข์ส่วนตนและหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการเกิดตาย (samsara) (Harvey, 2013) ดังนั้น พระโพธิสัตว์จึงถือเป็นอุดมคติและแนวทางสำหรับผู้ที่ตั้งใจจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเท่านั้น ไม่ใช่เป้าหมายของผู้ปฏิบัติปกติ การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทมีลักษณะสำคัญ คือ

1. ต้องได้รับพุทธพยากรณ์หรือการรับรองจากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่าจะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า (Culakammavibhanga Sutta, 135)
2. ต้องบำเพ็ญบารมี 10 ประการ อย่างต่อเนื่องและยาวนานนับอสงไขย เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการตรัสรู้ (Bodhi, 2000)

แนวคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ส่วนใหญ่พบในพระสูตรและวรรณกรรมเพื่อปลุกฝังศรัทธาและแรงบันดาลใจแก่พุทธบริษัท เช่น ชาตก ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมคติแห่งการเสียสละและการบำเพ็ญ

ประโยชน์เพื่อผู้อื่น สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในเถรวาทเป็นหลักการทางจริยธรรมและปณิธานสูงสุดสำหรับผู้ที่มีมุ่งหมายตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยมีบทบาทสำคัญในวรรณกรรมและประวัติศาสตร์พุทธศาสนา แต่ในทางปฏิบัติ พระโพธิสัตว์มิใช่เป้าหมายที่ทุกคนต้องการบรรลุ เนื่องจากเป้าหมายหลักของผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่ในเถรวาท คือ การบรรลุอรหัตผลและหลุดพ้นจากทุกข์อย่างสมบูรณ์ (Keown, 2005)

ความแตกต่างระหว่างโพธิสัตว์มหายานกับเถรวาท

ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา “โพธิสัตว์” มิใช่เพียงคำเรียกผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพระพุทธภูมิ หากแต่เป็นสัญลักษณ์แห่งอุดมคติอันสูงส่งของการเสียสละเพื่อสรรพสัตว์ โดยมีความแตกต่างอย่างลึกซึ้งระหว่างแนวคิดของมหายานและเถรวาท ซึ่งสะท้อนถึงวิถีคิดทางปรัชญา จริยธรรม และจิตวิทยาเชิงพุทธที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โพธิสัตว์ในมหายานเน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้บรรลุพุทธภาวะพร้อมกัน โดยมีมหากรุณาเป็นแกนกลาง และพร้อมเลื่อนการเข้าสู่พระนิพพานเพื่อโปรดสัตว์ (Week 9-เอกสารประกอบการสอน, หน้า 4-5) ในมหายาน โพธิสัตว์คือผู้ที่ตั้งโพธิจิต (Bodhicitta) ด้วยเจตนาอันแน่วแน่ที่จะบรรลุพระโพธิญาณเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ โดยไม่ยึดติดกับการหลุดพ้นส่วนตน แม้จะสามารถเข้าสู่นิพพานได้ ก็เลือกที่จะเลื่อนการหลุดพ้นนั้นออกไป เพื่อยังคงอยู่ในโลกแห่งทุกข์เพื่อโปรดสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏ แนวคิดนี้ปรากฏชัดในพระสูตรมหายาน เช่น Lotus Sūtra ดังความว่า “โพธิสัตว์ผู้มีมหากรุณา ย่อมไม่เข้าสู่นิพพานก่อนที่สรรพสัตว์จะพ้นทุกข์” (Lotus Sūtra, ch. 10) โพธิสัตว์ในมหายานจึงเป็นผู้ฝึกฝนบารมี 6 (ṣaṭ-pāramitā) ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการบูรณาการสมาธิเข้ากับมหากรุณา เช่น การฝึก ตงเลน (Tonglen) และ เมตตาภาวนา เพื่อเปิดใจรับทุกข์ของผู้อื่นและส่งมอบความสุขกลับไป (Dalai Lama, 1995) ส่วนในทางเถรวาท พระโพธิสัตว์คือผู้ตั้งปณิธานเพื่อบรรลุพุทธภูมิในอนาคต โดยเน้นการบำเพ็ญบารมี เช่น ทาน ศีล สัจจะ เมตตา ฯลฯ ซึ่งปรากฏในขุททกนิกาย ชาดกและคัมภีร์คิริยาปิฎก (Cariyapitaka) (ขุ.ชา. 28/1-300) ดังนั้น แนวคิดเรื่อง “โพธิสัตว์” เป็นองค์ประกอบสำคัญของพุทธศาสนา แต่มีการพัฒนาและตีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญระหว่างนิกายมหายานและเถรวาท โดยมีความแตกต่างทั้งในด้านอุดมการณ์ วิธีการปฏิบัติ และบทบาทของโพธิสัตว์ในกระบวนการบรรลุธรรม

แนวคิดของมหายาน โพธิสัตว์ (Bodhisattva) คืออุดมคติสูงสุดของผู้ปฏิบัติธรรม ผู้ที่ตั้งปณิธานจะบรรลุพระโพธิญาณเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งหมด โดยเน้น มหากรุณา (mahākaruṇā) เป็นแกนกลางของการดำเนินชีวิตทางธรรม โพธิสัตว์ในมหายานพร้อมที่จะเลื่อนการเข้าสู่พระนิพพานออกไป เพื่อยังคงอยู่ในโลกเพื่อโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ซึ่งแนวคิดนี้ปรากฏชัด ในคัมภีร์ Lotus Sūtra และ Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra การปฏิบัติ

ของโพธิสัตว์ในมหายานจึงเน้นการฝึก บารมี 6 (Six Pāramitās) ได้แก่ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นคุณธรรมที่แสดงออกถึงความเสียสละและการอุทิศตนเพื่อผู้อื่น แม้ยังไม่บรรลุพระนิพพาน

ส่วนแนวคิดของเถรวาท พระโพธิสัตว์ (Bodhisatta) หมายถึงผู้ที่ตั้งปณิธานจะบรรลุพระพุทฺธภูมิในอนาคต โดยเน้นการบำเพ็ญ ทศบารมี (Ten Pāramīs) อย่างต่อเนื่องตลอดหลายชาติภพ เช่น ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ ขุททกนิกาย พุทฺธวงศ์ คาริยาปิฎก และ ขุททกนิกาย ชาดก (ขุ.ชา. 28/1-300) ดังเช่นในเรื่องเวสสันดรชาดก ที่พระโพธิสัตว์ทรงเสียสละบุตรภรรยาเพื่อบำเพ็ญทานบารมี ดังพระพุทฺธพจน์ที่ตรัสว่า “ยถา เม ปุตตา ภริยา จ ทานํ อทาสี อนุกมฺปาย สุตตานิ” (ขุ.ชา. 28/1/300) นอกจากนี้ ในคัมภีร์พุทฺธวงศ์ ยังกล่าวถึงการตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์ที่สัทธิธะต่อพระพุทฺธเจ้าที่ปึงกรวี “ข้าพเจ้าจะบำเพ็ญบารมีให้ถึงพร้อม เพื่อเป็นพระพุทฺธเจ้าในอนาคต” (ขุ.พุทฺธ. 73/2/1)

ความต่างในเป้าหมายและการประยุกต์ของมหายานจะใช้สมาธิเป็นเครื่องมือเพื่อเข้าถึง “ความว่าง” (śūnyatā) และหลอมรวมกับมหายาน โดยเน้นการละอัตตาและเห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งอย่างลึกซึ้ง (interdependence) ขณะที่เถรวาทใช้สมาธิเพื่อเห็นตามความเป็นจริง (yathābhūtam) และละอัตตา ผ่านการพิจารณาขันธห้าและหลักอนัตตา ดังปรากฏในคัมภีร์ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ดังความปรากฏว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดไม่ใช่ตัวตน” (ส.ข.16/59/ 97)

พระพุทฺธโฆษาจารย์ ได้อธิบายการฝึกสมาธิอย่างละเอียด ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า “สมาธิเป็นฐานของปัญญาและบารมี เป็นเครื่องมือที่ทำให้จิตสงบและแจ่มชัด เพื่อให้สามารถเจริญปัญญาและกรุณาได้อย่างมีประสิทธิภาพ” (วิ.สุทธ. 1/609) ซึ่งฝ่ายของเถรวาท การช่วยเหลือสรรพสัตว์จะเกิดขึ้นอย่างเต็มที่หลังจากพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทฺธเจ้าแล้ว โดยเน้นการพัฒนาตนให้สมบูรณ์ก่อนเป็นลำดับแรก ซึ่งสะท้อนถึงแนวทางการปฏิบัติที่เป็นระบบและค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งสามารถกล่าวแสดงอธิบายเปรียบเทียบได้ดังนี้

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในมหายานและเถรวาท

ประเด็น	มหายาน	เถรวาท
จุดมุ่งหมาย	การเป็นพระพุทฺธเจ้าเพื่อโปรดสัตว์	การเป็นพระพุทฺธเจ้าในอนาคต (เฉพาะบุคคลพิเศษ)
แนวทาง	ปฏิบัติโพธิจิต, บารมี 6-10 เมตตาต่อสรรพสัตว์	บารมี 10 ผ่านพุทฺธพยากรณ์ ต้องอธิษฐานยาวนาน
สถานะในศาสนา	เป็นเป้าหมายที่ทุกคนเข้าถึงได้	เป็นอุดมคติ ไม่ใช่เป้าหมายหลักของสาวกทั่วไป

ประเด็น	มหายาน	เถรวาท
การมีบทบาทในชีวิตประจำวัน	เข้าถึงได้ มีบทสวด มีรูปเคารพมาก	ส่วนมากเป็นแนวคิดในวรรณกรรม พุทธประวัติ
บุคคลสำคัญ	พระอวโลกิเตศวร พระมัญชุศรี พระตารา	พระสิทธัตถะก่อนตรัสรู้ พระ เวสสันดร ฯลฯ

จากตารางที่ 1 สรุปได้ว่า การปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในมหายานและเถรวาทมีความแตกต่างกันในแง่ของเป้าหมาย แนวทางการปฏิบัติ และบทบาทของพระโพธิสัตว์ โดยมหายานเน้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์เป็นสำคัญ ขณะที่เถรวาทมุ่งเน้นการหลุดพ้นส่วนบุคคลเป็นหลัก ซึ่งสะท้อนถึงปรัชญาและจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันของทั้งสองนิกายในพระพุทธศาสนา

สมาธิในแนวทางโพธิสัตว์กับการผ산ปัญญาและกรุณา

สมาธิในแนวทางโพธิสัตว์มิได้จำกัดความเพียงการสร้างความสะดวกของจิตใจเท่านั้น หากยังเป็นกลไกเชิงปฏิบัติสำคัญในการบำเพ็ญปัญญาและกรุณาอย่างลึกซึ้ง การฝึกเมตตาภาวนา (Mettā bhāvanā) เป็นการฝึกจิตเพื่อเปิดรับทุกข์ของสรรพสัตว์ พร้อมทั้งส่งกลับความสุขและความสงบสุข ซึ่งสะท้อนความผานระหว่างสมาธิและกรุณาในเชิงปฏิบัติ ในทางเถรวาท สมาธิถือเป็นรากฐานของการบำเพ็ญบารมีอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่นำเสนอการฝึกสมาธิเพื่อยกระดับปัญญาและกรุณาอย่างครบถ้วน (วิ.สุทฺธิ.1/609) รวมถึงหลักกอนัตตาที่ปรากฏในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการลดละความยึดมั่นในอัตตา (ส.ข.27/29/39) ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการปลดปล่อยจิตใจจากพันธนาการแห่งตนเอง ดังนั้น สมาธิในแนวทางโพธิสัตว์จึงไม่ได้เป็นเพียงสภาวะจิตสงบ หากคือเครื่องมือขั้นสูงในการหล่อหลอมจิตให้มั่นคง ละเอียดลึกซึ้ง และเปิดกว้างต่อความทุกข์ของสรรพสัตว์ สมาธิ (Dhyāna/Samādhi) จึงเปรียบเสมือนรากฐานของการบำเพ็ญบารมีและพลังขับเคลื่อนแห่งโพธิจิต ที่นำไปสู่การตรัสรู้และการอุทิศตนเพื่อความทุกข์ของผู้อื่น

ในมหายาน สมาธิได้รับการวางฐานะเป็นกระบวนการฝึกฝนเพื่อเข้าถึงแก่นสาระของปรัชญาคือ “ความว่าง” (śūnyatā) ซึ่งเป็นแก่นแท้ที่ชี้ให้เห็นถึงสรรพสิ่งไม่มีตัวตนถาวร (anātman) และมีความสัมพันธ์อันลึกซึ้งของสิ่งทั้งปวง (interdependence) การเจริญสมาธิในแนวโพธิสัตว์จึงเป็นมากกว่าการสงบจิต มันคือการเปิดใจให้เห็นความจริงอย่างลึกซึ้ง พร้อมทั้งบูรณาการเมตตาภาวนาและตงเลนเพื่อการรับรู้ทุกข์ของผู้อื่นอย่างแท้จริง และส่งผ่านความสุขและความสงบคืนกลับไป (Dalai Lama, 1995; Śāntideva, trans. 1997) อันเป็นการสะท้อนบทบาทของสมาธิในฐานะเครื่องมือปลดปล่อยตนและผู้อื่นในบริบท

ในทางเถรวาท สมาธิเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของมรรค ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาปัญญาและละอตัตา สมาธิเป็นกระบวนการภายในที่เน้นการควบคุมและพิจารณารูปแบบการเคลื่อนไหวของจิตใจ เพื่อทำลายความยึดมั่นในตัวตนผ่านการพิจารณาขั้นห้าและหลักอันทตาให้เห็นชัดว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดไม่ใช่ตัวตน” (ส.ข.16/59/97)

พระพุทธโฆษาจารย์ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายถึงการฝึกสมาธิในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงฌานขั้นสูงว่าเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญาและบำเพ็ญบารมีที่ประกอบด้วยเมตตา ขันติ และอุเบกขา โดยสมาธิทำหน้าที่เป็นเครื่องมือให้จิตสงบแจ่มชัด เพื่อเสริมสร้างความสามารถในการพัฒนาปัญญาและกรุณาอย่างมีประสิทธิภาพ (วิสุทธิ.1/609)

สรุปได้ว่า สมาธิในแนวทางโพธิสัตว์และเถรวาท แม้จะมีความแตกต่างในบริบทและแนวทางปฏิบัติ แต่ทั้งสองต่างยึดมั่นในบทบาทสำคัญของสมาธิในฐานะเครื่องมือประสานปัญญาและกรุณาในการบำเพ็ญบารมีและการตรัสรู้ โดยโพธิสัตว์เน้นการเปิดกว้างรับรู้ทุกข์สรรพสัตว์และใช้ปัญญาแห่งความว่างเป็นแกนกลาง ขณะที่เถรวาทเน้นการพัฒนาปัญญาเพื่อเห็นความจริงของอตัตาและขั้นห้าทั้งห้าเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์อย่างแท้จริง

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับ

จากการศึกษาวิเคราะห์ สามารถพัฒนานวัตกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “โมเดลการบูรณาการบารมี,สมาธิ,กรุณา (Bodhisattva Integrated Practice Model: BIPM)” โดยมีโครงสร้าง 3 ชั้นตอนหลัก

1. ตั้งโพธิจิตและปณิธาน หมายถึง การกำหนดใจและตั้งจิตใจให้มั่นคงในการบรรลุ พระโพธิญาณ หรือความรู้แจ้งในพระธรรม เพื่อเป้าหมายสูงสุดในการช่วยเหลือและเกื้อกูลสรรพสัตว์ตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ซึ่งหลักการนี้มีรากฐานจากพุทธวงศ์ (ขุ.พุทธ. 73/2/1) ที่กล่าวถึงการตั้งใจบรรลุธรรมเพื่อประโยชน์ผู้อื่นไม่ใช่เพียงเพื่อความหลุดพ้นส่วนตัว ตัวอย่างเช่น พระโพธิสัตว์ผู้ตั้งโพธิจิตจะมีความตั้งใจแน่วแน่ว่า “ข้าพเจ้าจะบรรลุพระโพธิญาณเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์” โดยจิตนี้ไม่ได้มุ่งแค่ความหลุดพ้นของตนเอง แต่ยึดถือความเมตตาและความกรุณาเป็นหัวใจหลักของการปฏิบัติ ในทางปฏิบัติ เช่น แนวคิดของมหายาน คือการตั้งโพธิจิตนี้จะปรากฏผ่านคำปฏิญาณหรือคำสวด เช่น “อนาคตข้าพเจ้าจะเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์” ซึ่งจะเป็นการสร้างแรงจูงใจให้เกิดการบำเพ็ญบารมีและพัฒนาจิตใจอย่างต่อเนื่องตลอดหลายชาติภพ ดังนั้นการตั้งโพธิจิตและปณิธานจึงเปรียบเสมือน “เข็มทิศทางจิต” ที่ชี้แนะเส้นทางปฏิบัติธรรมอย่างมีเป้าหมายชัดเจน และมีความหมายต่อส่วนรวม ไม่ใช่แค่การแสวงหาความหลุดพ้นส่วนบุคคลเพียงอย่างเดียว

2. บำเพ็ญบารมีคู่สมาธิ หมายถึง การนำหลักบารมีทั้ง 6 หรือ 10 ประการมาเชื่อมโยงและบูรณาการกับการฝึกสมาธิอย่างสอดคล้องและส่งเสริมกัน เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการพัฒนาจิตใจอย่างเต็มที่และสมดุล ซึ่ง

อาศัยสมาธิเป็นเครื่องมือสำคัญในการขัดเกลาจิตใจ และทำให้การบำเพ็ญบารมีมีพลังมากยิ่งขึ้น (ส.ข. 16/59/97) บารมี 6 ได้แก่

- 1) ทาน (การให้)
- 2) ศีล (ความประพฤติชอบ)
- 3) ขันติ (ความอดทน)
- 4) วิริยะ (ความเพียร)
- 5) สมาธิ (การตั้งจิตมั่น)
- 6) ปัญญา (ความรู้แจ้ง)

การบำเพ็ญบารมีคู่กับสมาธิ จึงหมายถึงการฝึกปฏิบัติทั้งบารมี และสมาธิอย่างสอดประสาน เช่น การเจริญเมตตาภาวนา (สมาธิที่เจริญด้วยความเมตตา) ซึ่งช่วยขจัดความเห็นแก่ตัวและความโกรธ และช่วยเพิ่มพูนความกรุณา ดังตัวอย่าง ผู้ที่ฝึกเจริญ เมตตาภาวนา เพื่อให้จิตสงบมั่นและขยายความกรุณาไปยังสรรพสัตว์ โดยการเจริญเมตตาจะส่งเสริมบารมีขันติ (ความอดทน) และเมตตาเพิ่มพูนขึ้น การฝึกวิปัสสนา เพื่อเห็นความไม่เที่ยงของกายและใจอย่างแจ่มชัด จะช่วยลด “อหังการ” หรือความยึดติดในตัวตน ซึ่งเป็นหัวใจของการบำเพ็ญบารมี ปัญญาและสมาธิ ในชีวิตประจำวัน ผู้ปฏิบัติอาจฝึกบารมีด้วยการให้ทานและรักษาศีล พร้อมกับฝึกสมาธิอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้จิตใจมีความมั่นคงและปัญญาฉลาดขึ้น ดังนั้น การบูรณาการนี้ทำให้การบำเพ็ญบารมีไม่ใช่เพียง การกระทำภายนอกหรือความเพียรอย่างเดียว แต่มีพื้นฐานจากจิตใจที่มั่นคงสงบและมีปัญญาเจริญงอกงามไปพร้อมกัน

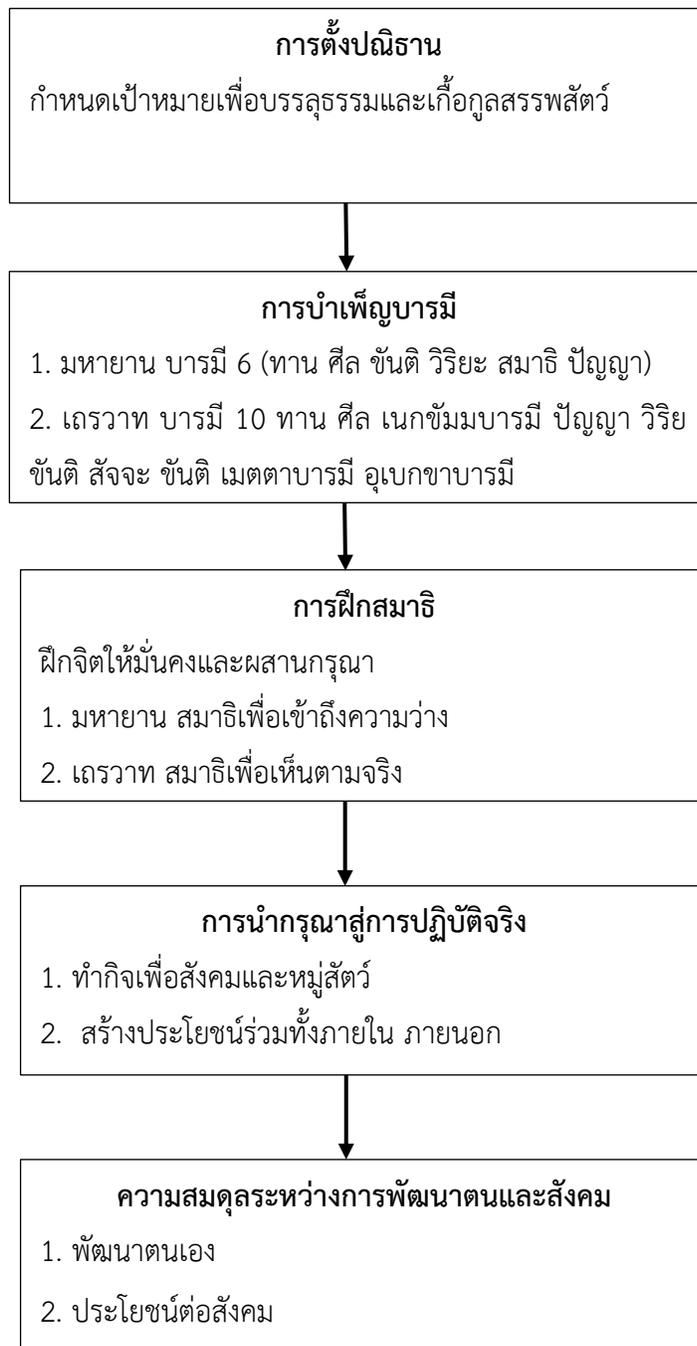
3. นำกรุณาสู่การปฏิบัติจริง หมายถึง การเปลี่ยนความกรุณาที่เกิดจากการเจริญภาวนาและการฝึกจิตใจ ให้กลายเป็นการกระทำที่เป็นรูปธรรมผ่านกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือและบรรเทาความทุกข์ของผู้อื่นในสังคมอย่างแท้จริง ไม่ปล่อยให้ความเมตตากรุณาเป็นเพียงความรู้สึกหรือความคิดในใจแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องนำไปสู่การลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

การทำเช่นนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติไม่แยกตนเองออกจากความทุกข์ของผู้อื่น ไม่ตกอยู่ในความหลงตัวเองหรือความเห็นแก่ตัว แต่เห็นว่าความสุขและความเจริญของตนผูกพันกับความสุขของสังคมโดยรวม ดังตัวอย่าง วัดหรือชุมชนที่มีการจัดตั้งโครงการช่วยเหลือผู้ยากไร้ เช่น การแจกจ่ายอาหารแก่ผู้ขาดแคลน โดยผู้ที่ปฏิบัติธรรมในชุมชนนั้นมีส่วนร่วมทั้งในด้านการวางแผนและลงแรงช่วยเหลือ นอกจากการนั่งสมาธิและเจริญสติในวัดแล้ว ยังทำกิจกรรมเพื่อบรรเทาทุกข์จริงในสังคม ผู้ปฏิบัติธรรมที่พัฒนากิจกรรมการเยี่ยมเยียนผู้ป่วยในโรงพยาบาลหรือบ้านพักคนชรา เพื่อแบ่งปันความรักและความกรุณาอย่างเป็นรูปธรรม แสดงให้เห็นว่าใจที่เมตตาไม่ได้จำกัดอยู่แค่นั้นที่ภาวนา แต่แผ่ขยายไปสู่การช่วยเหลือผู้อื่นอย่างจริงจัง การรวมกลุ่มทำงานจิตอาสา เช่น ทำความสะอาดพื้นที่สาธารณะ หรือช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติ พร้อมกับการนั่งสมาธิภาวนาเพื่อ

เสริมสร้างใจเมตตา ทำให้ตั้งใจและการกระทำสอดคล้องกันอย่างครบถ้วน ดังนั้นการนำกรุณาสู่การปฏิบัติจริง คือ การเชื่อมโยงระหว่างภาวนาและการช่วยเหลือสังคม เพื่อให้ความเมตตากรุณามีพลังและความหมายที่แท้จริง เกิดผลดีต่อทั้งผู้ให้และผู้รับอย่างยั่งยืน โมเดลการบูรณาการบารมี สมาธิ กรุณา (BIPM) นี้เป็นกรอบองค์ความรู้ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในงานอบรมพระภิกษุ สามเณร และฆราวาสได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาผู้ปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายสองประการหลัก คือ สันติสุขส่วนรวมและการบรรลุธรรมส่วนตน การประยุกต์ใช้โมเดลนี้สะท้อนถึงความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางปรัชญา จริยธรรม และจิตวิทยาเชิงพุทธ ซึ่งทำงานร่วมกันอย่างสมดุลเพื่อส่งเสริมการพัฒนาจิตใจในทุกระดับ

ในด้านปรัชญา โมเดลนี้ชี้ให้เห็นถึงการตั้งปณิธานสูงสุดในการบรรลุโพธิญาณโดยมุ่งหวังประโยชน์ส่วนรวม ไม่ใช่เพียงความหลุดพ้นส่วนตัว ขณะที่ด้านจริยธรรมเน้นการบำเพ็ญบารมีและการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมควบคู่ไปกับการฝึกสมาธิเพื่อเพิ่มพูนความกรุณาและปัญญา ส่วนมิติทางจิตวิทยาเชิงพุทธช่วยให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงสภาวะจิตที่มั่นคง สมดุล และพร้อมที่จะนำความกรุณาออกสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง ด้วยการผสมผสานองค์ความรู้จากทั้งสามมิติ โมเดลนี้จึงเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิผลในการเสริมสร้างการปฏิบัติธรรมที่ครอบคลุมทั้งความเจริญทางใจส่วนบุคคลและการเกื้อกูลสังคมอย่างยั่งยืน เป็นแนวทางที่ช่วยให้การอบรมพระสงฆ์และฆราวาสสอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัยและตอบสนองต่อความต้องการของผู้ปฏิบัติในทุกระดับอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถแสดงอธิบายตามโครงสร้างของโมเดล กล่าวโดยสรุปคือ

- 1) การตั้งปณิธาน คือจุดเริ่มต้นที่กำหนดทิศทางของการปฏิบัติ
- 2) การบำเพ็ญบารมี เป็นกระบวนการหล่อหลอมคุณธรรมควบคู่กับการภาวนา
- 3) การฝึกสมาธิ ทำให้จิตมั่นคงและพร้อมเปิดรับทุกข์ของผู้อื่น
- 4) การนำกรุณาสู่การปฏิบัติจริง เป็นการแปลงคุณธรรมภายในเป็นการกระทำเพื่อสังคม
- 5) ความสมดุล คือเป้าหมายสูงสุดของโมเดลนี้

แผนภาพที่ 1 ภูมิโครงสร้างโมเดลองค์ความรู้ใหม่

สรุป

แม้แนวคิดเรื่อง “พระโพธิสัตว์” จะปรากฏในทั้งพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน หากแต่บริบท บทบาท และความหมายของพระโพธิสัตว์ในแต่ละนิกายมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน พุทธศาสนามหายานเสนอพระโพธิสัตว์ในฐานะอุดมคติสูงสุดของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน โดยเน้นการบำเพ็ญเพื่อสรรพสัตว์มากกว่าการแสวงหาความหลุดพ้นเพื่อตนเอง ขณะที่เถรวาทมองพระโพธิสัตว์ว่าเป็นผู้มีปณิธานสูงสุดในการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยต้องอาศัยการสั่งสมบารมีอย่างยาวนานเกินกว่าที่ปุถุชนทั่วไปจะเข้าถึงได้ ในแนวคิดมหายาน พระโพธิสัตว์คือผู้ที่บังเกิด “โพธิจิต” (จิตที่มุ่งสู่การตรัสรู้เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการปฏิบัติทางธรรม โดยแบ่งออกเป็นสองระดับ ได้แก่ คติโพธิจิต (เจตจำนงหรือความตั้งใจภายใน) และปฏิบัติโพธิจิต (การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม) อันเป็นกระบวนการหล่อหลอมจิตให้เปี่ยมด้วยเมตตาและปัญญา แนวคิดนี้มีได้ปรากฏโดยตรงในพุทธศาสนาเถรวาทในเชิงหลักการ แต่ยังมีร่องรอยในคัมภีร์สำคัญ เช่น ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ และ ชาดก ซึ่งกล่าวถึงการตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระพุทธรูป โดยเน้นการบำเพ็ญทศบารมีเพื่อการตรัสรู้ในอนาคต บทบาทของสมาธิในการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในทั้งสองนิกายก็มีลักษณะสอดคล้องกันในฐานะเครื่องมือพัฒนาจิต แต่แตกต่างกันในเชิงเป้าหมาย ในมหายาน สมาธิเป็นรากฐานของปัญญาและกรุณา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของการเข้าถึง “สุญญตา” (ความว่าง) ซึ่งนำไปสู่การละอึดตาและการเปิดรับสรรพสัตว์อย่างไร้เงื่อนไข ส่วนในเถรวาท สมาธิเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญาเพื่อเห็นตามความเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) อันนำไปสู่การดับอึดตาและความยึดมั่นในตัวตน ทั้งสองแนวคิดสะท้อนบทบาทของสมาธิในฐานะพลังภายในที่ช่วยพัฒนาเมตตาและความมั่นคงทางจิต เพื่อประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น ความแตกต่างดังกล่าวมิได้ชี้ถึงความเหนือกว่าของแนวทางใดแนวทางหนึ่ง หากแต่เน้นย้ำถึง ความงามและความหลากหลายของแนวทางการแสวงหาการตรัสรู้ในพุทธศาสนา ซึ่งล้วนมีเป้าหมายร่วมคือการดับทุกข์และเข้าถึงสภาวะแห่งความหลุดพ้นในระดับสูงสุด

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาความแตกต่างของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน สามารถเสนอข้อคิดเห็นและแนวทางต่อยอดทางวิชาการได้ดังนี้

1. ส่งเสริมการศึกษาข้ามนิกายอย่างลึกซึ้งและเปิดกว้าง แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในมหายานและเถรวาทต่างมีรากฐานจากเจตนารมณ์แห่งความเมตตาและปัญญา แม้จะแตกต่างกันในเชิงแนวปฏิบัติ การศึกษาเปรียบเทียบจึงควรให้ความสำคัญกับการเข้าใจบริบททางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่ก่อให้เกิดการตีความที่

หลากหลาย แทนที่จะมองเป็นเพียงความขัดแย้งเชิงทวิวิทยา ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความเข้าใจอันลึกซึ้งและลดอคติระหว่างนิกาย

2. นำแนวคิด “โพธิจิต” มาเป็นแนวทางในการพัฒนาจิตสำนึกเพื่อสังคม แม้แนวคิดเรื่องโพธิจิตจะไม่ปรากฏอย่างเป็นระบบในเถรวาท แต่สาระสำคัญของการบำเพ็ญเพียรเพื่อผู้อื่นก็มีปรากฏในคัมภีร์เช่นกัน การนำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในการฝึกอบรมจิตใจหรือกิจกรรมพัฒนาสังคม เช่น พุทธจิตอาสา หรือธรรมะเพื่อสาธารณะ (Engaged Buddhism) อาจช่วยเสริมสร้างพุทธศาสนาที่มีความร่วมสมัยและตอบสนองต่อปัญหาสังคมได้มากยิ่งขึ้น

3. เสนอการอ่านพระไตรปิฎกเชิงพลวัต (Dynamic Interpretation) การตีความบทบาทของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทอาจไม่จำเป็นต้องยึดติดอยู่กับกรอบ “อุดมคติสูงสุดที่เข้าถึงยาก” หากแต่สามารถมองเห็นในฐานะอุดมคติร่วมที่กระตุ้นการปฏิบัติแบบค่อยเป็นค่อยไป เช่น การเจริญบารมีในระดับที่ปุถุชนสามารถเริ่มต้นได้ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจในการพัฒนาจิตใจอย่างมีเป้าหมายที่กว้างขวางขึ้น

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้รับจากการศึกษา

การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่า แม้พุทธศาสนาเถรวาทและมหายานจะมีความแตกต่างในเชิงโครงสร้างของแนวคิดและวิธีปฏิบัติ แต่กลับมีรากฐานร่วมในเรื่องของ “ความเมตตาและการเสียสละ” ซึ่งอาจถือเป็นแก่นร่วมที่สามารถนำมาใช้สร้าง “สะพานแห่งความเข้าใจ” ระหว่างนิกาย ตลอดจนเป็นฐานในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุวัฒนธรรมทางศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- นันทโกวาทภิกขุ. (2553). โพธิจิตและโพธิสัตว์จรรยาในพระพุทธานามายาน. *วารสารพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 17(3), 45-60.
- พระมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก เล่มที่ 33 ขุททกนิกาย พุทธวงศ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ขุ.พุทธ. 73/2/1)
- พระไตรปิฎกฉบับหลวง. (n.d.). *สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค. เล่ม 27 ข้อ 29, ข้อ 39; เล่ม 16 ข้อ 59, ข้อ 97*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ส.ข.27/29/39; ส.ข.16/59/97)
- พุทธโฆษาจารย์. (2540). *วิสุทธิมรรค (อรรถกถา)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2546). *อิทธิบาท 4: พลังแห่งความสำเร็จ*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์. (2540). *พุทธธรรม: ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระพรหมคุณาภรณ์. (2548). *แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไพศาล วิสาโล. (2553). *พระโพธิสัตว์กับพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์.
- พระไพศาล วิสาโล. (2556). *เมตตา กรุณา และโพธิจิต: จิตใจของพระโพธิสัตว์*. กรุงเทพฯ: สวณโหมกซ์กรุงเทพ.
- พระไพศาล วิสาโล. (2559). *พุทธศาสนาเพื่อสังคม: การประยุกต์หลักธรรมในโลกปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระไตรปิฎก. (2534). *พระไตรปิฎกฉบับหลวง (พิมพ์ครั้งที่ 1)*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย. (สังยุตตนิกาย, ขันธวารวรรค, ข้อ 9 และ ส.ข. 16/59/97)
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก เล่มที่ 22 สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. (ส.ข. 16/59/97)
- สำนักเรียนบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2561). *โพธิจิตและพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2551). *โพธิสัตว์: แนวคิดและอุดมการณ์แห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุวรรณสา สถาอาพันธ์. (2560). การเจริญเมตตาภาวนาในเชิงจิตวิทยาและสังคม. *วารสารศาสนาและจิตวิญญาณ*, 5(2), 89-101.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Bodhi, B. (1999). *The Jataka or Stories of the Buddha's Former Births*. Buddhist Publication Society.
- Bodhi, B. (2000). *A Comprehensive Manual of Abhidhamma: The Abhidhammattha Sangaha*. Buddhist Publication Society.
- Dalai Lama. (1995). *The path to enlightenment*. Snow Lion Publications.
- Gombrich, R. (2006). *Theravāda Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo*. Routledge.
- Harvey, P. (2013). *An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices (2nd ed.)*. Cambridge University Press.
- Keown, D. (2005). *Buddhism: A Very Short Introduction (2nd ed.)*. Oxford University Press.
- Śāntideva. (1997). *The Way of the Bodhisattva (P. Crosby & A. Skilton, Trans.)*. Shambhala Publications. (Original work: Bodhicaryāvatāra)
- The Buddhist Scriptures. (n.d.). *Khuddaka Nikāya – Cariyāpiṭaka and Jātaka Tales*.
- Lotus Sūtra. (n.d.). *Chapter 10. Saddharma Puṇḍarīka Sūtra (The Lotus of the True Dharma)*. Translations vary; consult editions such as those by Burton Watson or Leon Hurvitz.

- Vimalakīrti Nirdeśa Sūtra. (n.d.). *Translations available via Buddhist Text Translation Society and 84000 Project.*
- Śāntideva. (1997). *The Bodhicaryāvatāra (S. Batchelor, Trans.).* Library of Tibetan Works and Archives.
- Sharf, R. (2014). Mindfulness and Mindlessness in Early Chan. *Philosophy East and West*, 64(4), 933–964.